

Marcin Wojciech Solarz

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Zakład Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych

mwsolarz@uw.edu.pl

**TRWAŁOŚĆ GRANIC POLITYCZNYCH PAŃSTWA POLSKIEGO
W LATACH 1569/1667–2014.
PODZIAŁY PRZESTRZENI POLITYCZNEJ POLSKI**

**The stability of the borders of the Polish state in the years 1569/1667–2014.
The divisions of the political space of Poland**

Słowa kluczowe: Polska, granice, trwałość, regionalizacja polityczna

Key words: Poland, borders, stability, political regionalization

Trwałość i zmienność granic Polski¹

-
- 1 Badania na podobny temat podejmowano w Polsce wcześniej (Sobczyński 1984). Niemniej celem Marka Sobczyńskiego było zbadanie stabilności dawnych granic politycznych na obszarze Polski w ogóle, podczas gdy tutaj celem autora jest refleksja tylko nad trwałością granic państwa polskiego. Oznacza to m.in., że w tym opracowaniu wyłączone są z analizy granice wytyczone na ziemiach polskich po likwidacji Rzeczypospolitej w roku 1795 i 1939 (autor pomija tu problem kontrowersyjnego prawno-międzynarodowego statusu PRL). W obu artykułach inne są również punkty wyjścia analizy. O ile u M. Sobczyńskiego jest to ogólnie wiek XIV (choć brak jest jasno określonej cezury i znaczna część analizy koncentruje się na okresie od roku 1771), o tyle w niniejszym artykule jako ostateczna cezura początkowa świadomie został wybrany rok 1569 (data zawarcia Unii Lubelskiej), oczywiście przede wszystkim jako data symboliczna. Jest to bowiem czas narodzin I Rzeczypospolitej – Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wreszcie praca M. Sobczyńskiego podejmuje problem stabilności granic tylko na terytorium PRL, co zapewne wiąże się z uwarunkowaniami politycznymi tamtego okresu, natomiast niniejszy artykuł obejmuje całość ziem historycznych Polski.

Konieczne też należy powtórzyć za J. Czyżewskim (1948–1949) i M. Sobczyńskim (1984), że badanie granic politycznych funkcjonujących w przeszłości, zwłaszcza odległej, obciążone jest szeregiem trudności i zagrożeń, na przykład przebieg dawnych granic bywa bliżej nieznanym, niejasnym, nieprecyzyjnym lub spornym (znakomitym przykładem kłopotów tego rodzaju jest odtworzenie granic państwa Mieszka I na podstawie dokumentu *Dagome iudex*), a ich pomiarów i interpretacji trzeba dokonywać na mapach, gdzie ich obraz ulega generalizacji, a zatem pojawiają się problemy związane z porównywalnością obliczeń i ich zgodnością z rzeczywistością (zależne także od skali wykorzystywanych map).

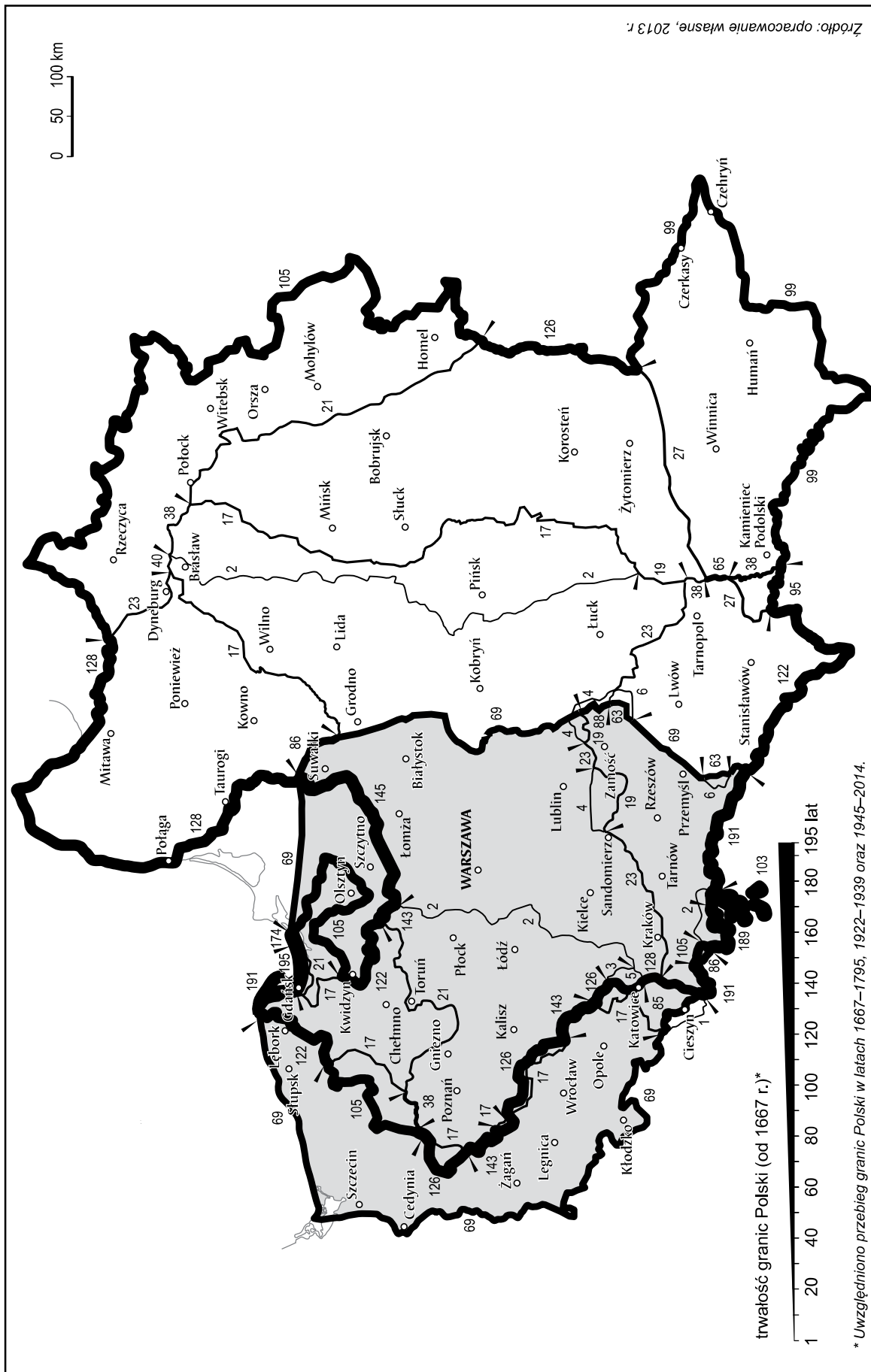
Mapy zamieszczone w artykule zostały wykonane według koncepcji i obliczeń autora przez J. Talachę.

1 lipca 1569 roku wraz z Unią Lubelską, związkiem „wolnych z wolnymi, równych z równymi”, narodziła się przestrzeń polityczna, w której Polska i polskie społeczeństwo funkcjonowały przez kolejne blisko 400 lat – do 1945 roku – i w której, mimo geopolitycznej tragedii drugiej wojny światowej i PRL, w jakiejś mierze są wciąż zakorzenione. „Nigdy w dziejach odrębne narody nie zawarły trwalszego ślubu przy mniejszym zastosowaniu nacisku. Stało się wedle życzenia setek tysięcy, z ujmą tylko dla garści uprzywilejowanych i dla ich pychy. Musiano odczuć i w oderwanym Połocku, i w Smoleńsku, i w stolicach wszystkich państw, że tu zaszła nie drobna zmiana administracyjna (...), ale akt wielkiej, dziejowej doniosłości. Z niepokojem i gniewem wyczyta Iwan [Groźny] w doniesieniu swego posła (...), że „jedinienie ich w tom, czto im stojato oto wsiech okrain za odin”. (...) leżąca w jej podłożu miłość przetrwa do grobowej państwa jagiellońskiego deski (1795).” (Konopczyński 1986: 143). Unia Lubelska zbudowała obszar, który stał się kolebką nowoczesnej polskiej tożsamości narodowej i kultury. W polskiej świadomości narodowej i politycznej jest on nadal obecny, gdyż „na wschodzie... (...) Myślę również, że patrzyłbym na mijaną okolicę, nie mając odpoczynku od mojej polskości: wszystko kojarzyłby mi się z lekturami, którymi nasiąknę od dzieciństwa, np. z *Trylogią*, z opowieściami rodzinnymi, z wielkimi wydarzeniami historycznymi. Litwo! Ojczyzno moja! – jak pisał polski poeta o Białorusi. Moja również, chociaż nigdy w życiu tam nie byłem. Ukraina, Białoruś, Litwa – regiony mojej wielkiej psychicznej ojczyzny, w której tak mocno tkwię, że aż mi to uniemożliwia zwyczajne postrzeganie rzeczywistości. (...) Kwestia „psychicznej ojczyzny”, chociaż trudna do zdefiniowania, przecież istnieje. Moją psychiczną ojczyzną są (...) tereny, na których rozgrywa się *Trylogia*, *Pan Tadeusz* i wiele innych książek, które we mnie wrosły (...).” (Kroh 1992: 73, 77).

Na załączonych rycinach przedstawiono trwałość granic Rzeczypospolitej, tj. linią o odpowiedniej grubości pokazano ile lat granica o określonym przebiegu faktycznie funkcjonowała – im jest ona grubsza na mapie, tym trwalsza w czasie (zamieszczone obok linii granicznych liczby określają ich żywotność w latach). Rycina 1. odnosi się do okresu między rokiem 1667 (rozejm w Andruszowie w umysłach elit zbudował Polskę w kształcie terytorialnym „zamrożonym” do powstania II RP) a 2014. Mapa ta jest jednak wadliwa z tego względu, że rozejm w Andruszowie nie jest kamieniem milowym polskiej historii. Stąd rozpatrzywszy kilka innych dat², biorąc pod uwagę moment wyodrębnienia się w Polsce państwa od osoby władcy i mocnego powiązania państwowości z polskim narodem politycznym³ oraz ostatecznego utrwalenia i scementowania ustrojowego państwa polsko-litewskiego

2 W szczególności rok 966 (decyzja o dołączeniu do cywilizacji zachodniej w efekcie przyjęcia chrztu w obrządku łacińskim) i 1385 (unia polsko-litewska w Krewie).

3 Nastąpiło to na przełomie XIV i XV wieku, a wyrazem tej zmiany jest idea *Corona Regni Poloniae* (Bardach, Leśnodorski, Pietrzak 1993).

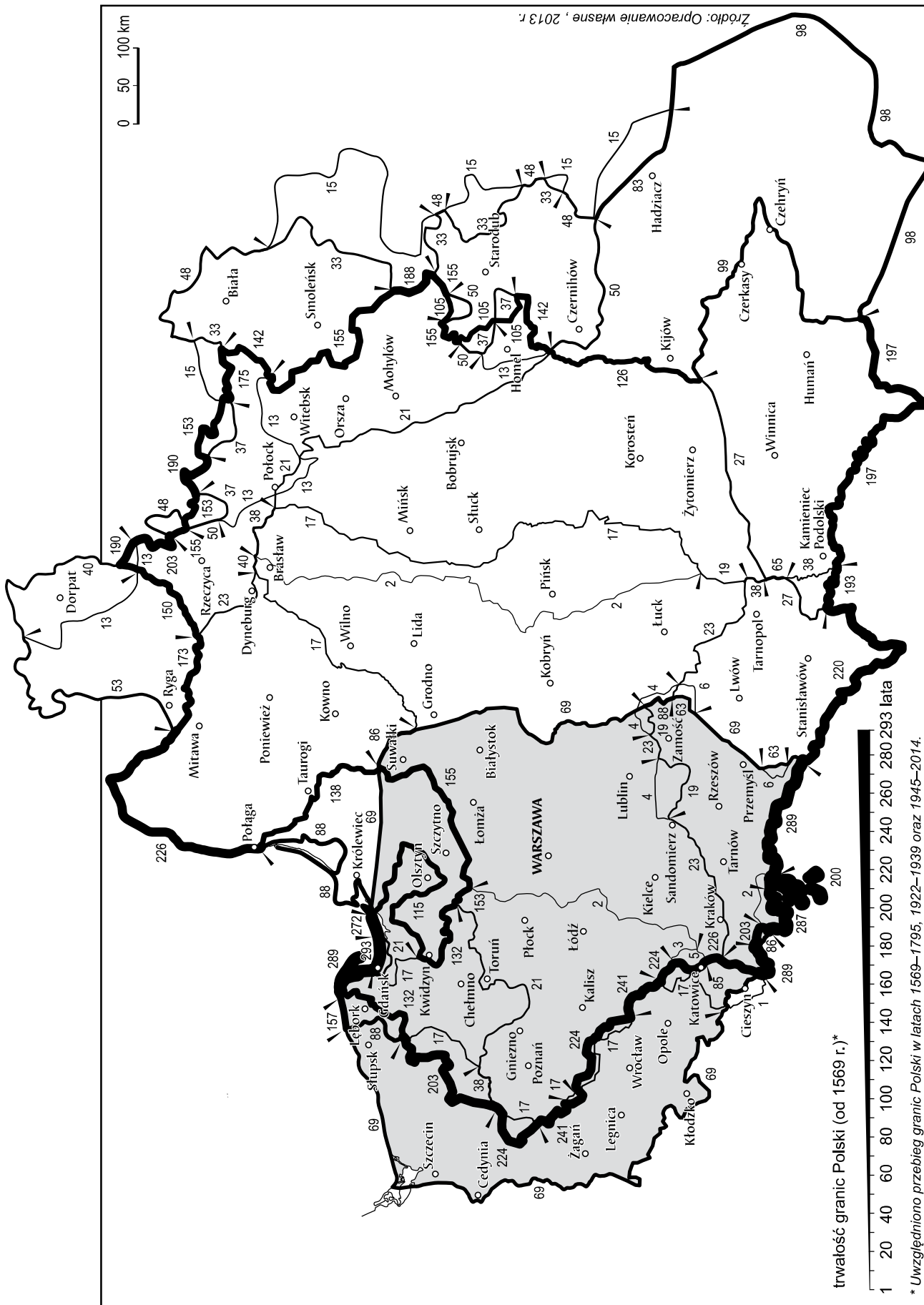
Ryc. 1. Trwałość polskich granic w latach 1667–2014
Fig. 1. Stability of Polish borders between 1667–2014

w akcie Unii Lubelskiej w 1569 roku (wówczas dokonało się trwałe przejście od unii personalnej do realnej), rycina 2. prezentuje trwałość granic Rzeczypospolitej w latach 1569–2014. Rok 1569 niewątpliwie jest jedną z najważniejszych dat w historii Polski. W wypadku każdej ryciny czas trwania granic jest krótszy niż badany okres ze względu na dwukrotne, całkowite wymazanie państwa polskiego z mapy politycznej Europy: w okresie zaborów i drugiej wojny światowej. Niemniej równocześnie można argumentować, że w świadomości narodowej między rokiem 1772 (pierwszy rozbiór) a 1918 Rzeczpospolita trwała w granicach z 1768 roku (w 1769 roku rozpoczęła się erozja granic I Rzeczypospolitej prowadząca do jej całkowitego rozczłonkowania w 1795 roku), a od roku 1939 do 1945 w kształcie terytorialnym sprzed wojny, a zatem odpowiednie linie graniczne można byłoby zapewne pogrubić o stosowną liczbę lat odpowiadającą trwaniu tzw. ojczyzny fantomowej.

Wspierając się zaprezentowanymi mapami można sformułować kilka wniosków i hipotez:

- W 1887 roku w VIII tomie „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” ukazał się artykuł Wacława Nałkowskiego zatytułowany „Polska. (Obraz geograficzny Polski historycznej)”, będący jednocześnie pierwszą, nowoczesną monografią ziem dawnej Polski (Jackowski 2008: 50). Obszar Polski historycznej Nałkowski definiował m.in. przez odwołanie do sieci rzecznej Europy Środkowej i Wschodniej, pisząc: „ku tym dwóm zamkniętym komnatom (tj. Morzu Bałtyckiemu i Czarnemu – M.W.S.) zmierzają wszystkie rzeki naszego obszaru. Do zlewiska bałtyckiego (...) płyną: Odra (...), Wisła (...), Niemen z Wilią i Dźwina zachodnia (...). Do zlewiska czarnomorskiego (...) Dniestr, Boh i Dniepr (...)” (Nałkowski 1887: 609). Analiza ryc. 1. i 2., a zwłaszcza ryc. 2., pokazuje wyraźnie, że tak zdefiniowany obszar Polski historycznej niewątpliwie istnieje⁴.
- Bieg dziejów uformował bardzo złożony obraz polskiej przestrzeni politycznej. Polacy stworzyli ojczyznę realną, polityczną, o granicach widocznych na mapie Europy (w ciągu ostatnich 700 lat z wyjątkiem okresów 1795–1918 i 1939–1945), choć jej kształt terytorialny i status polityczny ulegały w ciągu ostatnich 400 lat wyjątkowo burzliwym przemianom. W roku 1619 Rzeczpospolita osiągnęła maksymalny zasięg terytorialny, obejmując około 1 mln km², rozciągając się od dolnego biegu Warty na zachodzie po źródła Dniepru

4 Warto też na marginesie zwrócić uwagę na pomysł autorów „Atlasu Rzeczypospolitej Polskiej” (opracowanego w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego a wydanego w latach 1993–1997 przez Głównego Geodetę Kraju), by przedstawić serię map historycznych zatytułowanych „Ziemie polskie”, na których w odniesieniu do okresu od wieku XIV do drugiej wojny światowej zakresłono ich granice od Odry i Nysy Łużyckiej na zachodzie do mniej więcej linii Bugu na wschodzie. W odniesieniu do ich granicy wschodniej, z punktu widzenia polskiej historii i świadomości narodowej, jest to decyzja błędna i niezrozumiała (a z punktu widzenia nauki nie do obrony). Poniekąd legitymizuje układy rozbiorowe, układ Ribbentrop-Mołotow i ustalenia teherańsko-jałtańskie.

Ryc. 2. Trwałość polskich granic w latach 1569–2014
Fig. 2. Stability of Polish borders between 1569–2014

- (i niemal początki Wołgi) na wschodzie, od północnych wybrzeży Zatoki Ryskiej na północy po niemal ujście Dniepru do Morza Czarnego na południu. Maksymalizacji zasięgu terytorialnego towarzyszyło apogeum potęgi politycznej, którego znakiem był hołd ruski złożony w Warszawie w roku 1611. Po niecałych 200 latach państwo polsko-litewskie na 123 lata zniknęło z mapy Europy, ale polityczny upadek Rzeczypospolitej nastąpił jeszcze wcześniej. Nie później niż w 1717 roku, zaledwie 100 lat po triumfie państwa polsko-litewskiego na wschodzie, Rosja stała się protektorem pogrążonego w głębokim kryzysie ustrojowo-instytucjonalnym państwa polskiego. Równie radykalne wahania zakresu terytorialnego i statusu politycznego miały miejsce w wieku XX.: od odrodzenia państwowości w latach 1918–1922 po rozbiór w roku 1939, od utraty suwerenności i wasalizacji po 1945 roku po odzyskanie niepodległości w 1989 roku, od Polski „Pana Tadeusza” do Polski „Dagome Iudex”.
- W wypadku każdego narodu, obok ojczyzny realnej, istnieje jednak też ojczyzna psychiczna, tj. obszar, w relacji z którym zbudowana została kultura i świadomość narodowa. Obie ojczyzny mogą być tożsame terytorialnie, ale w wypadku Polaków tak nie jest. Konsekwencją zmienności polskiej przestrzeni politycznej jest fakt, że polska ojczyzna psychiczna składa się także z obszarów, które obecnie nie wchodzą w skład ojczyzny realnej i być może vice versa – niewykluczone, że ojczyzna realna obejmuje obszary, jakie wciąż jeszcze nie mieszczą się w granicach ojczyzny psychicznej (wraz z upływem czasu sytuacja zmienia się jednak w tym względzie, bo nowe lub odzyskane po stuleciach tereny coraz bardziej zakorzeniają się w tkance i kulturze narodowej). Do 1945 roku obie ojczyzny Polaków, nawet biorąc pod uwagę różnice między kształtem terytorium I i II Rzeczypospolitej, w zasadzie były tożsame. Przesunięcie państwa polskiego na zachód doprowadziło jednak do jednoczesnego wycięcia z terytorium Polski terenów kluczowych dla polskiej kultury i włączenia w jego granice obszarów nowych, *de facto* dla niej obojętnych lub obcych.
 - Bieg dziejów doprowadził do ukształtowania się dwóch politycznie polskich a zarazem etnicznie wielonarodowościowych państw. Pierwsze z nich to głównie polsko-ukraińskie Królestwo Polskie (Korona), rozpostarte od Bałtyku po niemal Morze Czarne. Druga polska państwowość to przede wszystkim białorusko-litewsko-polskie Wielkie Księstwo Litewskie (wyłoniło się ono w drodze ewolucji państwa litewskiego i w efekcie procesów jego rutenizacji i polonizacji). Stąd polski poemat narodowy zaczyna się od słów „Litwo! Ojczyzno moja!”, a kończy w Epilogu inną inwokacją: „O Matko Polsko! Ty tak świeżo w grobie/ Złożona – nie ma sił mówić o tobie!” (Mickiewicz 1973: 9, 380).
 - II Rzeczpospolita to tylko efemeryda w historii Polski. Jej wschodnia granica zbliżona była do granicy ukształtowanej w wyniku drugiego rozbioru i okazała się od niej *de facto* niewiele trwalsza (o 15 lat), znikając w sumie w podobnych okolicznościach (trwała krócej niż granica polsko-turecka na Podolu

w 2. połowie XVII wieku!). W długiej perspektywie czasowej (1569–2014) zdecydowanie najwyraźniejsza jest linia graniczna ukształtowana w 1667 roku (najmniej stabilna była ona na odcinku ukraińskim, wskutek przejściowego sukcesu ekspansji tureckiej). W krótkiej perspektywie (1667–2014) ona nadal dominuje, ale coraz mocniej, co zrozumiałe, zarysowuje się kształt obecnej Polski.

- W perspektywie kilku ostatnich stuleci od 1569 roku najtrwalsze granice Polska miała na południu, oparte o łuk Karpat (co jest powszechnie dostrzegane), ale również morskie [co już jest mniej oczywiste; Waław Nałkowski pisał choćby, że Polacy są „narodem *par excellence* lądowym” (Nałkowski 1887: 608)]. Co ciekawe, bardzo trwała (*de facto* do 1945 roku) okazała się też ukształtowana w średniowieczu granica zachodnia, nie wyznaczona przez przyrodę.

Polityczna regionalizacja obszaru Polski historycznej

Dynamiczne i daleko idące na przestrzeni ostatnich stuleci zmiany granic państwa polskiego zachęcają do politycznej regionalizacji historycznego obszaru Polski, wyznaczonego przede wszystkim przez nałożenie kształtów terytorialnych trzech Rzeczypospolitych – I w granicach z roku 1768 (1667), II – z 1939 i III – z 2014 (granice tej ostatniej trwają w obecnym kształcie od wymiany terytoriów między PRL a ZSRR w 1951 roku). Regionalizacja zostanie przeprowadzona z wykorzystaniem ich granic, a także pomocniczo tych z roku 1138 (Polska piastowska przestaje wówczas istnieć jako spójny kraj na blisko 200 lat a ponowne zjednoczenie w XIV wieku ma charakter jedynie kadłubowy) i roku 1320 (koronacja Władysława Łokietka wyznacza symbolicznie moment zjednoczenia Polski po okresie rozbięcia dzielnicowego i zarazem bezpośrednio poprzedza okres polskiej ekspansji na wschód rozpoczęty już za panowania jego następcy – Kazimierza Wielkiego). Analiza związków między terytoriami tak wyznaczonego obszaru a państwem polskim na przestrzeni wieków prowadzi do wydzielenia między Odrą a Dnieprem, Bałtykiem a Karpatami siedmiu klas regionów politycznych (ryc. 3):

Rdzeń państwa polskiego: obszar wspólny każdej z trzech Rzeczypospolitych, obejmujący przede wszystkim Pomorze, Kujawy, Wielkopolskę, Mazowsze i Małopolskę;

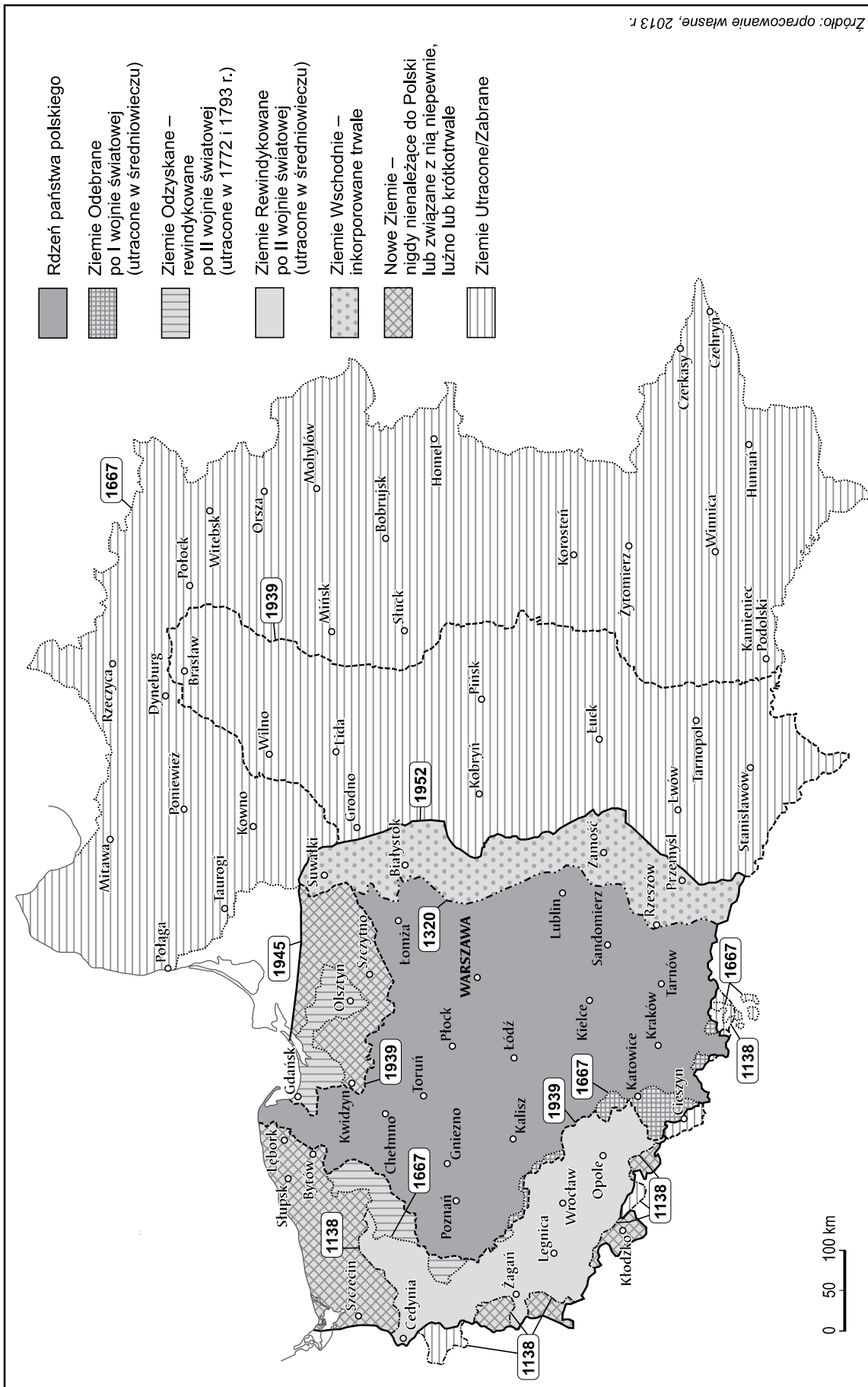
Ziemia Wschodnie: terytorium na wschód od rdzenia, położone w obecnych granicach Polski, rozciągnięte południkowo na całej długości państwa polskiego, o długości około 600 km, zaś szerokości wahającej się w granicach 50–100 km; poza granicami Polski przynajmniej do lat 40. XIV wieku (od tego momentu stopniowo, faktycznie aż do XX wieku, jego fragmenty były inkorporowane najpierw w granice

Królestwa Polskiego i polskiej części I RP, a ostatnie do II RP); trwałe dziedzictwo terytorialne polskiej ekspansji na wschód, obejmujące fragmenty Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rusi Czerwonej inkorporowanej przez Kazimierza Wielkiego, a także Podlasie włączone do Korony w akcie Unii Lubelskiej;

Ziemie Utracone/Zabrane (poza granicami Polski współczesnej)⁵:

- przede wszystkim terytoria między współczesną wschodnią granicą Polski a granicą Rzeczypospolitej z 1771 roku;
- fragmenty Spiszu utracone w średniowieczu;
- część Spiszu częściowo odzyskana i powiększona o nowe ziemie jako zabezpieczenie nigdy niespłaconej pożyczki z roku 1412 i utracona na rzecz Austrii w roku 1769;
- sporne z Czechosłowacją części Spiszu i Orawy przejęte przez Polskę w roku 1938 oraz część Śląska Cieszyńskiego (Zaolzie) utracona w wyniku agresji czechosłowackiej w 1919 roku i przyłączona do Polski w roku 1938 (tak po pierwszej wojnie światowej, jak i w roku 1938 zmianie przynależności państwowej tych terytoriów towarzyszyły okoliczności mało chwalebne odpowiednio dla Czechosłowacji i Polski);
- zachodnia, zaodrzańska część Ziemi Lubuskiej z Lubuszem, utracona w średniowieczu, obecnie w Niemczech;

5 Ziemie Zabrane, nazywane także Prowincjami Zabranymi – precyzyjnie rzecz ujmując nazwa geograficzna odnosząca się do obszarów dawnej I Rzeczypospolitej okupowanych przez Rosję, zawartych między wschodnią granicą Rzeczypospolitej Obojga Narodów z 1771 roku a początkowo (od 1795 roku) wschodnią granicą Prus (Prus Wschodnich i III rozbioru) i Austrii (I i III rozbioru); od 1807 roku wschodnią granicą Prus Wschodnich, Księstwa Warszawskiego i Austrii (I i III rozbioru); od 1809 roku Prus Wschodnich, Księstwa Warszawskiego i Austrii (tylko I rozbioru), wreszcie (po 1815 roku) Prus Wschodnich, Królestwa Kongresowego (Królestwa Polskiego) i Austrii (I rozbioru, Galicji). Początkowo zatem Ziemie Zabrane obejmowały jedynie tereny zajęte przez Rosję w wyniku trzech rozbiorów, a po 1807 roku także z włączeniem Okręgu Białostockiego przejętego przez Rosję kosztem Prus. Termin „Ziemie Zabrane” funkcjonował w polskiej nomenklaturze [z czasem, od lat 30. XIX wieku, w jego miejsce zaczęły wchodzić pojęcia „Kresów” i „Kresów Wschodnich”, które jednak niekoniecznie zawsze (u niektórych autorów) były w pełni tożsame z Ziemiami Zabranymi, obejmując np. też w niektórych ujęciach Galicję Wschodnią, Podlasie, Chełmszczyznę, Smoleńszczyznę czy Kijów; na temat pojęcia „Kresy Wschodnie”, w tym jego wieloznaczności i nieprecyzyjności geograficznej zob. Eberhardt 1999], podczas gdy w narodowej terminologii litewskiej, białoruskiej i ukraińskiej określenie to było nie do przyjęcia (podobnie jak Kresy). Ziemie Zabrane Rosjanie określali Krajem Północno-Zachodnim (tj. Litwa i Białoruś) i Krajem Południowo-Zachodnim (tj. Kijowszczyzna), zwanym też Małą Rusią; także guberniami zachodnimi czy litewskimi, ruskimi i białoruskimi (po 1840 roku zakazano tych „nazw etnicznych”, gdyż podważały rosyjski charakter nazywanych przez nie terytoriów); wreszcie po powstaniu styczniowym pojawiło się określenie „Rosja Zachodnia”. W granicach współczesnej Polski znajduje się jedynie fragment tych historycznych Ziem Zabanych, obejmujący wschodnie powiaty województwa podlaskiego. Większość tej polskiej części Ziem Zabanych to Okręg Białostocki, uzyskany przez Rosję w czasie wojen napoleońskich (tylko stosunkowo niewielką jej część stanowi terytorium nabyte przez Rosję w wyniku III rozbioru w 1795 roku) (Chwalba 2000: 202–203; Eberhardt 1999: 29–30; Sobczyński 1984: 124).

Ryc. 3. Polityczna regionalizacja historycznego obszaru Polski w świetle ewolucji terytorialnej państwa polskiego
Fig. 3. Political regionalization of Polish historical area according to the evolution of Polish territory

- niewielkie fragmenty Śląska utracone w średniowieczu na rzecz Czech.

Zdecydowanie bardziej skomplikowana i zapalna jest kwestia politycznej regionalizacji terytoriów położonych na zachód i północ od granic **rdzenia państwa polskiego**, włączonych do Polski kosztem Niemiec po pierwszej i drugiej wojnie światowej, stanowiących trzecią część jej obecnej powierzchni⁶. Początkowo, do lutego 1959 roku tereny ponemieckie przyłączone po drugiej wojnie światowej określano oficjalnie jako Ziemie Odzyskane. W późniejszym okresie, do 1973 roku, nazywano je Ziemiami Zachodnimi i Północnymi. Ostatecznie i to pojęcie po 1970 roku zostało zarzucone w dokumentach państwowych, przy czym nie wprowadzono nowego (wymienione terminy zachowały się w języku potocznym) (Sienkiewicz 2012). Należy zwrócić uwagę, że o ile termin „Ziemie Zachodnie i Północne” był raczej politycznie neutralny, o tyle kategoria „Ziemie Odzyskane” była zdecydowanie polityczna i propagandowa. Komunikowała ona na forum międzynarodowym i krajowym, że terytoria ponemieckie nie są zwykłym łupem wojennym przyznanym Polsce przez wielkie mocarstwa, ale polskim dziedzictwem niegdyś zagrabionym przez Niemców a teraz słusznie przywróconym na łono ojczyzny. Wprawdzie termin „Ziemie Zachodnie i Północne” także je wyodrębniał z korpusu państwa, ale nie miał w sobie tego ładunku politycznego i emocjonalnego co pojęcie „Ziemie Odzyskane”.

Refleksja nad polskimi Kresami Zachodnimi i Północnymi prowadzi do wniosku, że z perspektywy geografii politycznej jest to kategoria złożona. Stąd *sine ira et studio* wykorzystywane w PRL pojęcie „Ziemie Odzyskane” nigdy nie powinno było być stosowane jako zbiorowe określenie wszystkich terytoriów przyłączonych do Polski w 1945 roku. Przymiotnik „odzyskany” zakłada *ipso facto* posiadanie tak zdefiniowanych terytoriów w przeszłości, tymczasem dawne relacje prawno-polityczne z Polską ziem składających się na powojenne Ziemie Odzyskane były różne, na przykład:

- w zasadzie żadne jak w wypadku fragmentów Dolnych i Górnych Łużyc (krótka przynależność we wczesnym średniowieczu, zwłaszcza za rządów Bolesława Chrobrego; także przejściowa przynależność pewnych ich fragmentów w okresie rozbitcia dzielnicowego, na przykład za rządów Henryka Brodatego

6 Porównując II RP z III RP (i PRL) wskazuje się na szereg różnic z punktu widzenia geografii politycznej, np. zmianę kształtu terytorialnego państwa, jego reorientację w przestrzeni europejskiej, przejście od państwa wielonarodowego do jedn narodowego. Warto jednak dostrzec jeszcze jedną różnicę. II RP w około 69% konstituowały ziemie porosyjskie (tylko około 20% to terytoria poaustriackie i około 11% ponemieckie). W III RP sytuacja jest diametralnie inna: około 47% to ziemie ponemieckie (zabór pruski, terytoria uzyskane po 1918 i 1945 roku), około 11% poaustriackie i „tylko” 42% to porosyjskie. O ile w II RP stosunek „Zachodu” do „Wschodu” wynosił jak około 1 do 2,2, to w III RP jak 1,4 do 1 (Kubiczek 2003: 258, 263). Również te liczby pokazują przesunięcie środka ciężkości współczesnej Polski na zachód (w sensie geograficznym), ale też na Zachód (w sensie cywilizacyjnym). Oczywiście wskazanej zmianie towarzyszył epizod sowietyzacji całej Polski, ale mimo to ziemie ponemieckie i porosyjskie reprezentowały inny potencjał cywilizacyjny.

- i Pobożnego), czy Kotliny Kłodzkiej (przejściowo pod koniec XIII wieku w księstwie Henryka IV Probusa);
- krótkotrwałe i powierzchowne jak w wypadku Pomorza Zachodniego [przejściowo pod kontrolą Mieszka I, Bolesławów Chrobrego i Krzywoustego (od około roku 967–972 do około roku 1007 i od roku 1122–1124), także w części lenno Polski w XIV i XV wieku (Księstwo Słupskie w latach 1390–1446 i 1466–1474), ale równocześnie z własną dynastią i od 1181 roku lenno cesarskie, także okresowo duńskie i brandenburskie; w czasach nowożytnych zdecydowanie nawet poza sferą polskich wpływów], czy południowych dawnych Prus Wschodnich (tylko państwo lenne wobec Polski w latach 1466–1657);
 - kluczowe jak na przykład w wypadku Dolnego Śląska, stanowiącego jeden z najważniejszych komponentów państwa piastowskiego, również w okresie trwania Rzeszy Polskiej, tj. rozbitcia dzielnicowego.

Powojenna nazwa „Ziemie Odzyskane” wydaje się więc nieadekwatna dla całego przejętego w 1945 roku obszaru ponemieckiego, gdyż można odzyskać tylko to, co się rzeczywiście posiadało, a w przypadku niektórych wskazanych terytoriów polskie zwierzchnictwo terytorialne w przeszłości było co najmniej dyskusyjne. Oprócz ustalenia przynależności państwowej i jej trwałości, w kontekście oceny prawidłowości powojennej kategorii „Ziemie Odzyskane” ważna jest też refleksja nad kryterium czasu: jak długo można zachować tytuł prawny lub przynajmniej polityczny do określonego terytorium? Kolejny problem stanowi nie tylko ocena siły i realności związków Polski współczesnej z Polską wczesnych Piastów (dzieli je przecież otchłań czasu), lecz także okoliczność, że nowoczesne polskie państwo i naród wyrosły w związku nie z Wrocławiem czy Szczecinem, ale z Wilnem i Lwowem. Bohaterów polskiej narodowej mitologii można spotkać nad Niemnem i Dniestrem, nie zaś nad Odrą.

A zatem jak najbardziej uzasadniona wydaje się polityczna regionalizacja współczesnych Kresów Zachodnich i Północnych, położonych na zachód i północ od granic **rdzenia państwa polskiego** (pierwsza z wyróżnionych niżej kategorii ma także zastosowanie do Kresów Południowych, ale w znikomym stopniu). W konsekwencji można wyróżnić 4 klasy terytoriów w ich obrębie:

Ziemie Odebrane, czyli ziemie uzyskane od Niemiec i kosztem rozpadających się Austro-Węgier po pierwszej wojnie światowej, które w średniowieczu stanowiły część państwa piastowskiego, ale nie znalazły się w granicach zjednoczonego królestwa w wieku XIV; są to przede wszystkim fragmenty Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego, ale też niewielkie obszary na pograniczu śląsko-wielkopolskim czy niewielka północna część Spiszu i Orawy; przymiotnik „odebrane” ma wskazywać na aktywną i suwerenną rolę odradzającego się państwa polskiego w ich odzyskaniu;

Ziemie Odzyskane (prawdziwe) – obszary, które do rozbiorów wchodziły w skład I Rzeczypospolitej, w ich trakcie zostały zagrabione przez Prusy a następnie nie znalazły się w granicach II Rzeczypospolitej; ponownie weszły w skład Polski dopiero

w 1945 roku; jest to przede wszystkim Warmia, Gdańsk z okolicami oraz pogranicze Wielkopolski i Pomorza (Wschowa, Międzyrzecz, Piła, Wałcz, Złotów);

Ziemie Rewindykowane, czyli terytoria będące istotnym składnikiem monarchii pierwszych Piastów i odgrywające często kluczową rolę w Rzeszy Polskiej, które jednak nie znalazły się w granicach zjednoczonego Królestwa w XIV wieku i powróciły do Polski dopiero w 1945 roku (zostały „odebrane” przede wszystkim z obcego nadania); termin ten objąłby resztę Górnego Śląska, Dolny Śląsk, wschodnią część Ziemi Lubuskiej oraz fragmenty pogranicza wielkopolsko-zachodniopomorskiego;

Nowe Ziemie, kategoria zapewne najbardziej kontrowersyjna; są to tereny uzyskane w 1945 roku, które wcześniej nigdy nie należały do Polski lub były związane z nią niepewnie, luźno lub krótkotrwale, a także stosunkowo dawno; kategoria ta obejmuje południowe dawne Prusy Wschodnie, Pomorze Zachodnie, fragmenty Dolnych i Górnych Łużyc (*notabene* w okresie unii polsko-litewsko-saskiej były częścią Elektoratu Saksonii), Kotlinę Kłodzką oraz okolice Głubczyc.

Podsumowując, należy zauważyć, że terytorium współczesnej Polski dzieli się na sześć klas geograficzno-politycznych, zaś historyczny obszar Polski, rozumiany jako terytoria kiedykolwiek znajdujące się w granicach państwa polskiego lub polsko-litewskiego, między Odrą a Dnieprem, na siedem. Polska, co warto zauważyć, utraciła w swej historii terytoria na rzecz każdego ze swoich sąsiadów, ale też zyskała fragmenty terytorium kosztem każdego z nich.

Ostatnią kwestią, na jaką warto zwrócić uwagę, jest sprawa emocji politycznych towarzyszących podziałowi na klasy historycznego obszaru Polski. Wydzielając Ziemie Utracone/Zabrane można narazić się na zarzut rewizjonizmu terytorialnego i nacjonalizmu, z kolei wyróżnienie Ziem Wschodnich i Nowych Ziem może być przyczyną oskarżeń o brak patriotyzmu i podważanie tytułu państwa polskiego do określonych terytoriów. W gruncie rzeczy taka geograficzno-polityczna klasyfikacja historycznego obszaru Polski może wzbudzić opór chyba w każdym środowisku politycznym. Niemniej poglądy i emocje polityczne (a także pojawiające się w stosunku do Polski pretensje terytorialne) nie zmieniają faktu, że z perspektywy losów państwa polskiego obszar między Odrą a Dnieprem, Bałtykiem a Karpatami, także terytorium współczesnej Polski, nie są niepodzielnym monolitem.

Źródła kartograficzne

Atlas historii Polski. Mapy, kalendaria, statystyki, 2011, Demart SA; Warszawa.

Atlas historyczny Polski, 1989, PPWK: Warszawa-Wrocław.

Atlas historyczny świata, 1986, PPWK: Warszawa-Wrocław.

Historia. Atlas Polski, 2010, Demart SA: Warszawa.

Historyczny atlas Polski, 2009, Demart SA: Warszawa.

Szkolny atlas historyczny, 2012, Demart SA: Warszawa.

Wielki atlas historyczny, 2003, Wydawnictwo Demart, Świat Książki: Warszawa.

Literatura

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., 1993, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chwalba A., 2000, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czyżewski J., 1948–1949, Przyczynek do analizy kartometrycznej granic politycznych Polski, *Przegląd Geograficzny*, 22: 59–81
- Eberhardt P., 1999, Kresy Wschodnie – granice, terytorium, ludność polska, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nie prowincjonalna*, Warszawa, Londyn: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust.
- Jackowski A., 2008, Dzieje geografii polskiej do 1918 roku, [w:] A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński W., 1986, *Dzieje Polski nowożytnej. Tom I*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Kroh A., 1992, *O Szwejku i o nas*, Nowy Sącz: Sądecka Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Ośrodka Kultury w Nowym Sączu.
- Kubiczek F. (przew. zespołu red.), 2003, *Historia Polski w liczbach. Państwo i społeczeństwo. Tom I*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Mickiewicz A., 1973, *Pan Tadeusz*, Warszawa: Czytelnik.
- Nałkowski W., 1887, Polska. (Obraz geograficzny Polski historycznej), [w:] B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Vol. 8, Warszawa: Wiek.
- Sienkiewicz W., 2012, *Polska od roku 1944. Najnowsza historia*, Warszawa: Demart.
- Sobczyński, M., 1984, Niezmiennność dawnych granic politycznych na obszarze Polski, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica*, 3, 119–137.

Summary

The article analyzes the stability of the borders of the Polish state in the years 1667–2014 and 1569–2014. It draws attention to the tumultuous changes which have taken place in the Polish political space. It allows us to distinguish between the physical Polish homeland (which is visible on the map) and the mental one (where the national culture and consciousness were born). In the case of Poland the physical Polish homeland and the mental one are not identical in territorial sense. The article argues that in the past we can find two political but multiethnic Polish states: Polish-Ukrainian Kingdom of Poland (Crown) and Belarusian-Lithuanian-Polish Grand Duchy of Lithuania. The article proposes a division of the territories of historical Poland into seven categories of political

regions: core territory, eastern lands, lost/taken lands (mostly in the East) and four categories of territories captured from Germany and Austria-Hungary since 1918.